
ІСТОРІЯ МОВИ ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 821.161.2'282'342-112:930.2

М. Л. Дружинець,
канд. філол. наук доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

ВІДБИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ВИМОВИ У ПАМ'ЯТКАХ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Стаття присвячена вимовним особливостям української мови, зафіксованим у писемних пам'ятках староукраїнської літературної мови. Писемні джерела фіксують ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоепічну норму.

Ключові слова: вимовні особливості, пам'ятки, староукраїнська літературна мова, наукові дослідження.

У висвітленні питань, що стосуються історії формування вимовних норм української мови, велике значення мають пам'ятки, бо саме в них фіксуються ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоепічну норму. Слід зазначити, що коли писарі давньоруського періоду або упорядники збірок, журналів ХІХ ст. припускалися «помилки» всупереч традицій, то це означало, що дана мовна риса міцно закріпилася у тій чи іншій місцевості.

Відбиття особливостей народного мовлення у писемних пам'ятках - важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоепії. У пам'ятках старої літературної мови відбилися риси живої народної мови, що згодом стали орфоепічними, адже нова літературна мова живилася двома джерелами – живою народною розмовною мовою та старою літературною традицією. На основі останнього джерела виявляється зв'язок нової літературної мови зі старою, який виявляється по-різному на всіх мовних рівнях. Цьому питанню приділена певна увага дослідників: вчені, аналізуючи мову пам'яток, вказують на основні фонетичні особливості української мови. Систематизація цих даних допоможе усвідомити, як у межах старої літературної мови певною мірою був підготовлений ґрунт для формування орфоепічних норм нової літературної мови, тому обрана проблема, безперечно, є *актуальною*. *Наша мета* - на основі писемних пам'яток представити процес вироблення вимовних літературних норм, показати глибину коріння сучасних вимовних норм та засвідчити зв'язок нової української літературної мови зі старою. *Об'єктом дослідження* є орфоепія голосних, приголосних, звукосполук. *Предметом дослідження* є відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках староукраїнської літературної мови на основі наукових та власних (Климентій Зіновієв «Вірші. Приповіді посполиті» [19] досліджень.

Давні тексти, на основі яких вивчається історія української літературної мови, хронологічно можна поділити на три великі групи: 1) пам'ятки доби Київської Русі, в яких відбилися риси південних давньоруських говірок, що лягли в основу мови

української народності; 2) пам'ятки XIV - першої половини XVIII століття, що відбивають мову української народності й староукраїнську літературну мову; 3) пам'ятки другої половини XVIII - XIX ст., які відбивають формування української національної мови [22, с. 70]. Наша розвідка присвячена пам'яткам другої та третьої груп.

Пам'ятки становлять собою дуже цінне надбання нашої науки, культури. Українська літературна мова XIV-XVIII ст. представлена діловими документами, літописними, історичними, полемічними та художніми творами. На відміну від літописів та інших літературних джерел, які мали лише елементи народної мови попередніх часів, українські грамоти відзначаються широким використанням народної мови. Грамоти є пам'ятками письма, а письмо, як правило, зв'язане з певною традицією, довгий час зберігає деякі свої риси, набуті за попередніх епох [18, с. 127]. Однак, незважаючи на традицію письма, українські грамоти XIV-XV ст. тісно пов'язані з життям і побутом, мова їх близька до тогочасної розмовної української мови, зберігає значні діалектні особливості. Лінгвістичний аналіз переконує, що мова староукраїнських грамот XIV-XVI ст. не являє собою простого копіювання діалектного мовлення, в ній у певній системі поєднані старокнижні й народні елементи, отже, це мова унормована, хоч, природно, для тієї доби не всі її норми були сталі й послідовні [12, с. 63].

Писемні джерела всіх епох певною мірою відбивають вплив усного мовлення на літературну мову. Свідченням цьому є дієслівні фіксації усної мови в різних писемних пам'ятках [16, с. 6]. Шлях розвитку української літературної мови XVI-XVIII ст. дуже показовий щодо цього. На думку вчених, у давній книжній українській літературній мові було чимало живих усномовних елементів [3, с. 3].

Мова українських грамот XIV-XV ст. найбільше зближена з тогочасною живою розмовною українською мовою. В українських грамотах спостерігаються всі ті фонетичні риси, які зустрічаються ще в XII-XIII ст. і згодом стали типовими рисами мови української народності. Але в мові грамот ці риси становлять уже звичайне явище, а не поодинокі випадки [30, с. 142]. Мову грамот XIV-XV ст. характеризують: І. Свенціцький у праці «Нариси з історії української мови» (1920), Ф. П. Медведєв у праці «До характеристики фонетичної системи мови українських грамот XIV-XV століть» (1959). Особливо широко представлено в писаних пам'ятках XIV-XV ст.: перехід [e] в [o] після шиплячих та [j] перед наступним твердим приголосним: *пришодъши* [31, с. 67], *чоловѣкъ* [17, с. 14], звукосполучення [ри], [ли]: *дрижати* (46), *криницями* (65) [18, с. 140-141]. Аналізуючи мову пам'яток кінця XIV - поч. XV століття, А. А. Москаленко визначає ті ж самі фонетичні риси: перехід [e] в [o] після шиплячих, звукосполучення [ри], [ли] [20, с. 33], а також спрощення груп приголосних: *власное* [21, с. 36].

У грамотах центральної України найбільш виразними є випадки асиміляції дзвінких приголосних в середині слів: *вѣшно* [3, с. 12]. У грамотах Західного Полісся відображено регресивну асиміляцію за місцем творення: *роширити* [33, с. 14-15]. З найвиразніших фонетичних особливостей грамот Галичини В.М.Русанівський відзначає: послідовне чергування [в] і [у] (оузаль і взаль) перехід [e] в [o] після шиплячих (*ничого*) [33, с. 17]. У мові молдавських грамот XV століття, за свідченням Л.В.Венєвцевої, простежуються такі фонетичні особливості: спрощення у групах приголосних стн, здн, рдц, стц: *почесному* (1,5), *на мисцѣ* (11,3551), *серца* (11,257); відбиття асиміляції [й] м'яким приголосним: *обвезаннѣ* (11,284) [2, с. 194-195].

Фонетичні особливості, які послідовно відзначалися дослідниками у багатьох пам'ятках попереднього періоду, починаючи з Київського, і які стали українськими, зокрема лабіалізація [e] після шиплячих, вживання ри, ли у відкритих складах, відбиті у грамотах Литовсько-Руської держави [12, с. 69] у Пересопницькому Євангелії [30, с. 156], перекладеному в 1556-1561 рр., у мові українського травника XVI ст. [26, с. 45-46], а також на сторінках богослужбових книг [29, с. 11-13], писаних слов'яноруською мовою.

До XVI століття належить рукопис важливої староукраїнської писемної пам'ятки "Розмова". Хоча в рукописі пам'ятки, як твердить М.А.Жовтобрюх, переважають традиційні написання слів, усе ж у ньому добре відбиваються окремі фонетичні особливості живої української мови: спрощення в групах приголосних (*щасливою, позно, власний*), звукосполучення [ри], [ли] у відкритому складі з давньоруських рь, рь, ль, ль (*отрымати, лий*) [10, с. 31- 32] .

Поширення в кінці XVI - на початку XVII століття друкарства в Україні, розквіт шкільної освіти вимагали спеціальних підручників з граматики і правопису. У цей час в Україні з'являється "Грамматика словенска" Лаврентія Зизанія (1596) і "Грамматіки славенскія правилное синтагма" М.Смотрицького (1619). Це були граматики не української, а книжної слов'яноруської мови, але тексти, що передують граматиці Л.Зизанія, містять живомовні фонетичні риси. Цьому підтвердження є, зокрема, збереження твердих шиплячих: *кусишь, чого, чом* [28, с. 28].

У "Граматиці" М.Смотрицького зафіксоване важливе вимовне правило, яке відбиває особливості української мови, – вимову [и] як звука середньо-високого піднесення, а також простежується й така риса української фонетики, як твердість приголосних перед [e] [23, с. 36]. Автор "Граматики" розрізняє фарингальний звук [г] і задньоязиковий [г], подвоює приголосний [н] у прикметниках: *истинный* [24, с. 99].

У граматиці Івана Ужевича 1643 р відбито явище ствердіння губних і [р], наявність звукосполучень [ри], [ли] [1, с. XXIV]. Заслуговують на увагу написання – *в пагарѣ – на доле* (486), які, як вважає О. Горбач, позначають вимову ненаголошеного [ѣ] як [e/и] [7, с. 6]. У граматиці зафіксовані загальноукраїнські фонетичні риси, хоча характер певного матеріалу свідчить про перевагу південно-західних говорів.

Особливої уваги заслуговують і перші словники. Першим словником тлумачного типу був «Лексис сирѣчь реченія, въкратцѣ събранны и из словенского языка на простый рускій діалект истолкованы» Л.Зизанія. За спостереженням В.В.Німчука, у «Лексисі» представлено важливі риси фонетичної системи української мови XVI століття: *спрощення у групах приголосних (борозна), твердість [р] (говору), м'якість [ц'] (каганца)* [25, с. 21].

Велике значення в історії української мови має "Лексиконь славеноросскій и имень тлькованіє" Памви Беринди. Досліджуючи цю пам'ятку, В.В.Німчук виділяє такі основні фонетичні особливості: 1) *зустрічається [и] на місці ненаголошеного [e] і навпаки: чирвоного (468), минѣ (118)*; 2) *[o] після шиплячих: шолкъ (307)* [27, с. XXVII - XXVIII]; 3) *знайшли відображення [дж], [ждж], [дз]: раджѣне (239), дрожджѣ (256), дзвиню*; 4) *наявне фонетичне подовження приголосних: ро(3)золла (202)*; 5) *засвідчено асимілятивні і дисимілятивні зміни: вутки, призьба, хто* [27, с. XXIX - XXX], тобто це ті вимовні особливості української мови, більшість яких згодом стала орфоепічною нормою.

За дослідженням П. Житецького, для книжної мови XVII століття характерні тверді шиплячі: *мечь*, зате збереглася м'якість свистячих приголосних, наприклад: [с]

вимовляється м'яко в суфіксі -ськ-: *паньський*, звідси за аналогією і м'яка вимова [з] у словах типу *низький* [9, с. 74 - 75].

Однією з найвидатніших історіографічних пам'яток і одним з найдостовірніших джерел XVII століття є літопис Самовидця. На сторінках літопису Самовидця відображена одна з найтипівіших фонетичних особливостей української народної вимови, що стала уже традиційною у книжній літературній мові – оглушення префікса [з-] перед глухими приголосними: *спитка*, *спотребу*, *сточитися* [15, с. 186-187]. Цінним надбанням української мови XVIII століття є літопис С. Величка. Літопис Величка, на думку О. Т. Волоха, відбиває звукові процеси, які властиві загальнонародній українській мові, зокрема злиття давніх звуків [ы] та [и]: *приникнувши* (3), *виходити* (11) [4, с. 158], у префіксах з- (із-), роз-, воз- перед кореневими глухими [з] змінюється на [с]: *стверженную* (7), *воспламенило* (41), *розказати* (55). Але перед кореневим с приголосний [з] не змінюється: *розсилаєть* (133), *возтали* (208), хоча є й *ссилатися* (214). У вживанні префікса від-(оть-) Самійло Величко дотримувався етимологічного принципу: *отваги* (2), *отб'раєть* (152), *але одс'кти* (48) [5, с. 170 - 171]. У літописі знаходить відбиття асиміляція на стику кореня і суфікса: *прозбою* (21), асиміляція свистячого наступним шиплячим: *рожжаковало* (187) [5, с. 172], у переважній більшості випадків асиміляція [й] попереднім м'яким приголосним: *Запорожжя* (7), *розданню* (14) [5, с. 174]. Спрощення груп приголосних у літописі засвідчується у таких словах: *нам'сникъ* (212), *щасливе* (6) [12, с. 65].

За свідченням П.Житецького, у літописі Граб'янки XVIII століття представлені такі фонетичні особливості: 1) збереження дзвінких приголосних перед глухими: *прикажчики* (190), *запорожці* (192,1,2); 2) асимілятивне подовження приголосних: *спов'данне* (169), *Запорожжа* (189); 3) часто зустрічається у замість о в дієслівному суфіксі -ова-: *зазимуваль* (252) [8, с. 12].

Отже, Величко і Граб'янка помітно відходять від традиційної орфографії і проявляють тенденцію до ширшого використання народнорозмовних елементів у порівнянні з письмом XVII століття.

Рукопис Климентія Зіновієва «Вірші. Приповісті посполиті» фіксує риси південно-західного діалекту і загальноукраїнські. Наприклад: відповідно до вимови и на місці ненаголошеного [е]: *на хрыбетъ* (226) [19, с. 157], ствердіння шиплячих: *зажывати* (38), асимілятивні та дисимілятивні зміни: *ни щимъ* (235), *выжжетъ* (228), *прозбою* (17), *вы(ш)ше* (204), *ро(ш)чину* (238) [19, с. 157], спрощення в групах приголосних: *сонце* (240), *позно* (235) [19, с. 158]. Хоча збірка К.Зіновієва свого часу й не була надрукована, характер мовного матеріалу свідчить про потужний вплив народнорозмовного джерела на писемні тексти. Особливо це виявилось у записах фразеологічного матеріалу, поданого Климентієм Зіновієвим під заголовком «Припов'сти [або те(ж) присловія посполитые...». У названій збірці часто передається оглушення [з] у префіксі та прийменнику: *с тебе*, *с перцем* (225), *спливу* (227), *с хаты* (235), *схочет* (230), *скоштовавъ* (237), *ропустивъ* (229), *але розказуєть* (222) [19, с. 157]. Рідко у пам'ятках старої української літературної мови фіксується вимова свистячих перед шиплячими як шиплячих. У фразеологічній збірці Климентія Зіновієва зустрічається: *Бувъ ко(н) да з(ъ)жженъ, жаднои свасцѣ по ковбасцѣ* (225); *дымомъ и щадомъ* (226), *в ро(ш)чину* (238), *я (к) борцѣ ни щимъ* (238), *але сорочці* (226), *мицѣ* (231), *бо(ч)цѣ* (232). Африкатизація [д], [т'] іноді передається: *лю(д)зского* (250), *лю(д)зскости* (137); *ой жалъ да не ве(р)неця до гори чубко(м) переве(р)неця* (240), хоча значно переважають традиційні написання: *лю(д)скіи* (229), *спи(т)са*, *спи(т)ца* [19,

с. 158]. Ці мовні факти та інші свідчать, що «витвори усної народної творчості, її мови все більше тиснули на писемну літературу і її мову» [14, с. 113].

Останнім представником старої української літературної мови XVIII століття був Г. Сковорода. Мова творів Г. Сковороди має характер суміші церковнослов'янської, старокнижної української та живої розмовної мови. Серед фонетичних рис зустрічаються: ствердіння губних і [р]: *голуб (209), горким (368)* [6, с. 18], подовження приголосних: *голляхь, орання* [32, с. 253], замість ненаголошеного [о] іноді з'являється у: *кузуб*, простежується спрощення у групі приголосних: *щаслив, нещасное* [13, с. 42]. Г.С.Сковорода не залишив нам жодного твору, написаного живою українською мовою. Але його мова мала виразно український характер, надавала їй цього характеру, насамперед, фонетика [11, с. 66]. У мові творів Г. С. Сковороди досить повно відбито процес становлення фонологічної системи української національної мови, що в той час уже активно формувалась на основі південно-східного діалекту. Г. С. Сковорода належав до тих видатних діячів, що своєю творчістю готували надійний ґрунт, на якому формувалася нова літературна мова [11, с. 70].

Простеживши відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках староукраїнської літературної мови (на основі наукових та власних (Климентій Зіновієв «Вірші. Приповісті посполиті») досліджень), приходимо до висновку, що в писемних пам'ятках зафіксовані особливості народної вимови, зокрема південно-східного наріччя, що свідчить про зв'язок нової української літературної мови із старою, про глибину коріння сучасних вимовних норм.

Розглянувши особливості української народної вимови, відображені у староукраїнських пам'ятках, можемо висловити окремі думки з приводу важливої проблеми - зв'язку нової української літературної мови із старою, адже у науковій літературі існують різні погляди на зв'язок нової української літературної мови із старою літературною мовою. Дехто із мовознавців вважає, що між старою й новою українською літературною мовою немає наступності. Але наявність народнорозмовних, у першу чергу загальноукраїнських, вимовних явищ у пам'ятках, писаних старою книжною мовою, є свідченням того, що для нової української літературної мови був підготовлений ґрунт у старій літературній мові.

Таким чином, між старою книжною і новою українською літературною мовами не було повного розриву, спадкоємність і наступність між ними відбиті на всіх мовних рівнях. Нова українська літературна мова зароджувалася на народнорозмовній основі, розвивалася під впливом фольклору, глибоко засвоїла й далі розвивала та вдосконалювала важливі давні літературні традиції. Отже, між новою і старою українською літературною мовою існує зв'язок, органічна спадкоємність.

Важливо підкреслити й те, що найістотніші фонетичні риси української мови, які усталились у пам'ятках XI-XVIII століть, були властиві і середньонаддніпрянським говорам, що стали базою для формування фонетичної й орфоепічної систем нової української літературної мови.

Отже, орфоепічні особливості нової української літературної мови сягають корінням у стару літературну мову, де, незважаючи на книжний характер, відбиті особливості народної вимови, що згодом стали орфоепічними. Дані наукових досліджень, якими ми скористалися, дають підстави твердити про досить прозорі риси нової української літературної мови вже в староукраїнських пам'ятках. Ці риси, зокрема фонетичні, помітні вже в XII столітті. Ближче до середини XIII і початку XIV століття фонетична специфіка української мови стає виразнішою. У наукових працях

подаються в основному фонетичні явища, специфічні для української мови, але є й суто вимовні.

Література

1. Білодід І. К., Кудрицький Є. М. Іван Ужєвич і його граматики / І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький // Іван Ужєвич. Граматика слов'янська. – К., 1970. – С. XVII - XXVI.
2. Венєвцева Л. В. Фонетичні особливості молдавських грамот XV сторіччя / Л. В. Венєвцева // Уч. зап. Харк. ун-ту. – 1960. – Т. 111: Тр. філол. фак-ту. – Т. 9. – С. 181 - 196.
3. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. А. Жовтобрюх, Г. М. Колесник, К. В. Ленець та ін.; Відп. ред. М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1982. – 180 с.
4. Волох О. Т. Із досліджень фонетичних особливостей мови літопису С. Величка / О. Т. Волох // Уч. зап. Харк. ун-ту. – 1960. – Т. 111: Тр. філол. фак-ту. – Т. 9. – С. 157 - 167.
5. Волох О. Т. Фонетичні особливості української літературної мови початку XVIII століття / О. Т. Волох // Уч. зап. Харк. ун-ту. – 1960. – Т. 111: Тр. філол. фак-ту. – Т. 9. – С. 169 - 179.
6. Гнатюк Г. М. Мова творів Г.Сковороди / Г. М. Гнатюк // Укр. мова в шк. – 1958. – № 3. – С. 16 - 23.
7. Горбач О. Рукописна «Грамматика словенская Івана Ужєвича з 1643 й 1645 р.» / О. Горбач // Історія граматики на Україні. – Перевидання. – Львів, 1992. – С. 3 - 22. – (Наук. зап. техніко-господарського інституту. – Мюнхен, 1967; Т. 17).
8. Житецький П. «Энеида» Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка / П. Житецький. – К.: Київська старина, 1900. – 174 с.
9. Житецький П. Нарис літературної історії української літературної мови в XVII в. / П. Житецький. – Львів: Укр. вид-во, 1941. – 203 с.
10. Жовтобрюх М. А. Важлива пам'ятка української літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С. 29 - 35.
11. Жовтобрюх М. А. Відбиття процесу становлення фонологічної системи української літературної мови у творах Г.Сковороди / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 59 - 71.
12. Жовтобрюх М. А. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 62 - 70.
13. Кобилянський Б. Лекції з курсу «Історія української літературної мови» / Б. Кобилянський. – Львів: ЛДУ, 1965. – 64 с. [На правах рукопису]
14. Курс історії української літературної мови / За ред. Білодіда І. К. – К.: АН УРСР, 1958. – Т. 1. – 595 с.
15. Літопис Самовидця / За ред. Я. І. Дзири. – К.: Наук. думка, 1971. – 207 с.
16. Матвіяс Г. І. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах / Г. І. Матвіяс // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 5 - 31.
17. Медведєв Ф. П. До характеристики фонетичної системи українських грамот XIV- XV ст. / Ф. П. Медведєв // Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвуз. наук. конф. 15-20 грудня. – Х., 1959. – С. 11 - 16.
18. Медведєв Ф. П. Звукові процеси завершального періоду формування мови української народності та відбиття їх в українських грамотах XIV - XV ст. /

Ф. П. Медведєв // Уч. зап. Харк. ун-ту. —1960. — Т. 111: Тр. філол. фак-ту. — Т. 9. — С. 121 - 144.

19. *Микитин М. Л.* Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші. Приповідки [або те(ж) присловія] посполитые...» Климентія Зіновієва / М. Л. Микитин // Мова та стиль українського фольклору. — К., 1996. — С. 154 – 160.

20. *Москаленко А. А.* Конспект лекцій з української діалектології А. А. Москаленко. — Одеса : Одеськ. педагог. ін-т, 1940. — 149 с. - На правах рукопису.

21. *Москаленко А. А.* Правопис українських грамот XIV-XV ст. / А. А. Москаленко // Тези доп. наук. конф. філол. фак-ту. — Одеса, 1965. — С. 36 - 37.

22. *Німчук В. В.* Видання пам'яток української мови / В. В. Німчук // Вісн. АН УРСР. —1971. — № 1. — С. 69 - 71.

23. *Німчук В. В.* Граматика Смотрицького - перлина давнього мовознавства / В. В. Німчук // М. Смотрицький. Граматика. — К., 1979. — С. 7 - 111.

24. *Німчук В. В.* «Граматіки славенскія правилное синтагма» М.Смотрицького / В. В. Німчук // Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. — К., 1985. — С.89 - 145.

25. *Німчук В. В.* «Лексис» Лаврентія Зизанія – перший український друкований словник / В. В. Німчук // Лексис Лаврентія Зизанія.- Синоніма славеноросская. — К.,1964. — С. 7 - 22.

26. *Німчук В. В.* Мова українського травника XVI століття / В. В. Німчук // Мовознавство. —1976. — №5. — С. 43 - 56.

27. *Німчук В. В.* Памво Беринда і його «Лексіконь славенорвсскій и имень Тлькованіє» / В. В. Німчук // Лексикон славеноросський Памви Беринди. — К., 1961. — С.V - XXXVI.

28. *Німчук В. В.* Систематичний підручник церковнослов'янської мови «Граматіка словенска» Л.Зизанія / В. В. Німчук // Лаврентій Зизаній. Граматика словенська. — К., 1980. — С. 5 - 55.

29. *Огієнко І.* Нариси з історії української мови / І. Огієнко. — Варшава, 1927. — 216 с.

30. *Плющ П. П.* Історія української літературної мови: Підручник для філол. спеціал. ун-тів та пед. ін-тів / П. П. Плющ. — К.: Вища шк., 1971. — 423 с.

31. *Свенціцький І.* Нариси з історії української мови / І. Свенціцький. — Львів: Діла, 1920. — 99 с

32. *Синявський О.* Мова творів Сковороди / О. Синявський // Червоний шлях. — 1924. — № 4-5. — С. 248 - 256.

33. Українські грамоти XV століття / За ред. В.М.Русанівського. — К.: Наук. думка, 1965. — 63 с.

References

1. Bilodid, I. K., Kudrytskyi, Ye. M. (1970), *Ivan Uzhevich and his grammar book* [Ivan Uzhevych i yoho hramatyka], Ivan Uzhevych. Hramatyka slovianska, K., pp. XVII - XXVI.

2. Venievtseva, JI.B. (1960), *Phonetic peculiarities of the Moldovan documents of the XVth century* [Fonetychni osoblyvosti moldavskykh hramot XV storichchia], Uch. zap. Khark. un-tu, T. 111: Tr. filol. fak-tu, T.9, pp. 181 - 196.

3. *The interaction of oral and written language styles* (1982), [Vzaiemodiia usnykh i pysemnykh styliv movy], M.A.Zhovtobriukh, H.M.Kolesnyk, K.V.Lenets ta in.; Vidp. red. M.M.Pylinskyi, K., Nauk. dumka, 180 p.

4. Volokh, O.T. (1960), *From the researches of phonetic features of the language of S.Velichko's chronicle* [Iz doslidzhen fonetychnykh osoblyvostei movy litopysu S.Velychka], Uch. zap. Khark. un-t, T. 111: Tr. filol. fak-tu, T.9, pp. 157 - 167.

5. Volokh, O.T. (1958), *Phonetic features of the Ukrainian literary language of the beginning of the XVIII th century* [Fonetychni osoblyvosti ukrainskoi literaturnoi movy pochatku XVIII stolittia], Uch. zap. Khark. un-t, T.111: Tr. filol. fak-tu, T.9, pp.169 - 179.

6. Hnatiuk, H.M. (1958), *The language of G. Skovoroda's works* [Mova tvoriv H.Skovorody], Ukr. mova v shk, N 3, pp. 16 - 23.

7. Horbach, O. (1992), *Manuscript "Slovenian Grammar by Ivan Uzhevich from 1643 till 1645"* [Rukopysna «Hrammatyka slovenskaia Ivana Uzhevycha z 1643 y 1645], Istoriiia hramatyky na Ukraini, Perevydannia, Lviv, pp. 3 – 22, (Nauk. zap. tekhniko-hospodarskoho instytutu, Miunkhen, 1967; T.17).

8. Zhytetskyi, P. (1900), *«Eneida» by Ivan Kotlyarevsky and its oldest list in connection with the review of Russian literature of the XVIII century* [«Энейда» Kotliarevskaho y drevnʹishii spysokъ eia vъ sviazy sъ obzorumъ malorusskoi lyteratury XVIII vʹbka], K., Kievskaiia staryna, 174 p.

9. Zhytetskyi, P. (1941), *The Essay of the literary history of the Ukrainian literary language in the seventeenth century* [Narys literaturnoi istorii ukrainskoi literaturnoi movy v XVII v.], Lviv, Ukr. vyd-vo, 203 p.

10. Zhovtobriukh, M.A. (1979), *An important mental note of the Ukrainian literary language* [Vazhlyva pamiatka ukrainskoi literaturnoi movy], Ukr. mova i lit. v shk., N 1, pp. 29 - 35.

11. Zhovtobriukh, M.A. (1972), *The reflection of the process of establishing a phonological system of the Ukrainian literary language in G. Skovoroda's works* [Vidbyttia protsesu stanovlennia fonolohichnoi systemy uk-rainskoi literaturnoi movy u tvorakh H.Skovorody], Movoznavstvo, N4, pp. 59 - 71.

12. Zhovtobriukh, M.A. (1976), *Old Ukrainian charters as memorial of the literary language* [Staroukrainski hramoty yak pamiatky literaturnoi movy], Movoznavstvo, № 4, pp. 62 - 70.

13. Kobylianskyi, B. (1965), *Lectures of the course "The History of the Ukrainian Literary Language"* [Lektsii z kursu «Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy»], Lviv, LDU , p. 64, [Na pravakh rukopysu].

14. *The course of the history of the Ukrainian literary language* (1958), [Kurs istorii ukrainskoi literaturnoi movy], Za red. Bilodida I.K., K., AN URSR, T. 1, 595 p.

15. *Samovydets's Chronicles* (1971), [Litopys Samovydtsia], Za red. Ya.I.Dzyry, K., Nauk dumka, 207 p.

16. Matviiias, H.I. (1977), *The Ukrainian Literary Language and its Territorial Dialects in Their Relationship at Different Historical Stages* [Ukrainska literaturna mova i terytorialni dialekty v yikh vzaiemodii na riznykh istorychnykh etapakh], Ukrainska literaturna mova v yii vzaiemodii z terytorialnymy dialektamy, K., pp. 5 - 31.

17. Medvediev, F.P. (1959), *To the characteristics of the phonetic system of Ukrainian letters of the XIV - XV centuries* [Do kharakterystyky fonetychnoi systemy ukrainskykh hramot XIV- XV st.], Pytannia istorychnoho rozvytku ukrainskoi movy: Tezy dop. mizhvuz. nauk. konf. 15-20 hrudnia, X., pp. 11 - 16.

18. Medvediev, F.P. (1960), *Sound processes of the final period of the formation of the language of the Ukrainian nationality and their reflection in the Ukrainian charters of the XIV-XV centuries* [Zvukovi protsesy zavershalnogo periodu formuvannia movy ukrainskoi

narodnosti ta vidbyttia yikh v ukrainskykh hramotakh XIV-XV st.], Uch. zap. Khark. un-tu, T. 111: Tr.filol. fak-tu, T.9, pp. 121 - 144.

19. Mykytyn, M. L. (1996), *Reflection of folk speech in Klimentiya Zinoviev's folklore collection "Poems. Polish-Lithuanian Commonwealth Proverbs..."* [Vidbyttia narodnoho movlennia u folklornii zbirtsi «Virshi. Prypovisty [abo te(zh) prysloviia] pospolytyie...» Klymentiia Zinoviieva], *Mova ta styl ukrainskoho folkloru*, K., pp. 154 – 160.

20. Moskalenko, A.A. (1940), *A. A. Moskalenko's Summary of lectures on Ukrainian dialectology* [Konspekt leksii z ukrainskoi dialektolohii A.A. Moskalenko], Odesa, Odesk. pedahoh, in-t, 149 p. [Na pravakh rukopysu].

21. Moskalenk, A.A. (1965), *Spelling of the Ukrainian charters of the XIV-XV cen.* [Pravopys ukrainskykh hramot XIV - XV st.], *Tezy dop. nauk. konf. filol. fak-tu*, Odesa, pp. 36 - 37.

22. Nimchuk, V.V. (1971), *The edition of the monuments of the Ukrainian language* [Vydannia pamiatok ukrainskoi movy], *Visn. AN URSSR*, N 1, pp. 69 - 71.

23. Nimchuk, V.V. (1979), *Smotrytsky's Grammar is the pearl of ancient linguistics* [Hramatyka Smotrytskoho - perlyna davnoho movoznavstva], *M. Smotrytskyi. Hramatyka*, K., pp. 7 - 111.

24. Nimchuk, V.V. (1985), [«Hrammatiky slavenskiia pravylnoie syntahma» M.Smotrytskoho], *V.V. Nimchuk, Movoznavstvo na Ukraini v XIV-XVII st.*, K., pp. 89 - 145.

25. Nimchuk, V.V. (1964), *«Lexis» by Lavrentiy Zizania is the first Ukrainian printed dictionary* [«Leksys» Lavrentiia Zyzaniia – pershyi ukrainskyi drukovanyi slovnyk], *Leksys Lavrentiia Zyzaniia.- Synonima slavenorosskaia*, K., pp. 7 - 22.

26. Nimchuk, V.V. (1976), *The language of the Ukrainian herbivore of the XVI century* [Mova ukrainskoho travnyka XVI stolittia], *Movoznavstvo*, N5, pp. 43 - 56.

27. Nimchuk, V.V. (1961), *Pamvó Berynda and his «Slovenian Lexicon and the interpretation the Names»* [Pamvo Berynda i yoho «Leksikon slavenorwsskii y ymen' T'lykovaniie»], *Leksykon slavenoroskyi Pamvy Beryndy*, K., 1961, pp. V - XXXVI V.

28. Nimchuk, V.V. (1980), *The systematic textbook of the Church Slavonic language "Slavonic Grammar" by L.3izania* [Systematychnyi pidruchnyk tserkovnoslovianskoi movy «Hrammatika slovenska» L.3yzaniia], *Lavrentii Zyzanii. Hramatyka slovenska*, K., pp. 5 - 55.

29. Ohienko, I. (1927), *The essays of the history of the Ukrainian language* [Narysy z istorii ukrainskoi movy], *Varshava*, 216 p.

30. Pliushch, P.P. (1971), *History of Ukrainian Literary Language*: [Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy: Pidruchnyk dlia filol. spetsial. un-tiv ta ped. in-tiv], K., *Vyshcha shk.*, 423 p.

31. Svientsitskyi, I. (1920), *Essays of the history of the Ukrainian language* [Narysy z istorii ukrainskoi movy], *Lviv: Dila*, 99 p.

32. Syniavskyi, O. (1924), *Language of Skovoroda's works* [Mova tvoriv Skovorody], *Chervonyi shliakh*, N. 4 - 5, pp. 248 - 256.

33. *Ukrainian Charters of the 15th Century*, (1965), [Ukrainski hramoty XV stolittia], *Za red. V.M.Rusanivskoho*, K., *Nauk. dumka*, 163 p.